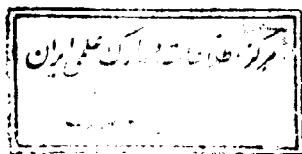

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰ / ۴ / ۳۰

دانشگاه قم
مرکز تربیت مدرس

پایان نامه کارشناسی ارشد مدرسی الهیات و معارف اسلامی

امر به معروف ونهی از منکر در علم کلام و آثار و نتایج آن از دیدگاه قرآن ونهج البلاغه

استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین آقای احمد عابدی

استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد ذبیحی

012369

دانشجو: صدیقه محقق نجفی

دوره هفتم

۳۵۲۷۷

السلام عليك يا أبا عبد الله أشهد أنك أقممت الصلاة وآتيت الزكاة
وامرت بالمعروف ونهيت عن المنكر وعبدت الله مخلصاً
وجاهدت في الله حق جهاده حتى أتيتك اليقين.

چکیده

آنچه در این مجموعه مورد بررسی قرار گرفته کنکاشی در مورد امر به معروف و نهی از منکر در کلام اسلامی با توجه به آیات و روایات می باشد که مشتمل بر مقدمه و دو بخش است:

در مقدمه سعی شده است؛ که پیشینه تاریخی بحث امر به معروف و نهی از منکر در کلام شیعی و سنی، فایده و ضرورت بحث و معنی لغوی و اصطلاحی واژه های امر، نهی، معروف و منکر بررسی و تبیین شود. سپس قلمرو و معیارهای شناخت امر به معروف و نهی از منکر و جایگاه آن در قرآن و روایات مورد بررسی قرار گرفته است.

و در بخش اول رابطه ایمان با امر به معروف و نهی از منکر و قاعده لطف و رابطه آن با امر به معروف و نهی از منکر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. اینکه انکار امر به معروف و نهی از منکر از آنجا که مستلزم انکار یکی از ضروریات دین است موجب خروج از ایمان می باشد، و اینکه امر به معروف و نهی از منکر از نوع لطف مقرب می باشد. سپس به بررسی شرایط و مراحل و مصادیق آن پرداخته شده و نظرات فقهی نیز بیان گردیده است. در بخش سوم تجسم اعمال از نظر کلام و فلسفه به طور مختصر بیان شده و نتیجه گرفته شده که انسان مسئول اعمال خویش است و هر عملی به طور تکوینی مستوجب پاداش و کیفر دنیوی و اخروی است. سپس آثار و نتایج امر به معروف و نهی از منکر از نظر قرآن و نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته است. و در پایان نقش امر به معروف و نهی از منکر در مسائل تربیتی مطرح شده است.

در آخر رساله نتایج بدست آمده را متذکر شده و چند پیشنهاد ارائه گردیده است.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۵
کلیات	۷
اهمیت و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر	۸
سابقه تاریخی امر به معروف و نهی از منکر	۱۱
فایده بحث امر به معروف و نهی از منکر و نهی از منکر	۱۴
امر به معروف و نهی از منکر جزء عقاید است یا احکام؟	۱۵
معنای امر به معروف و نهی از منکر	۲۱
قلمرو معروف و منکر	۲۶
معیار شناخت معروف و منکر	۲۸
جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در قرآن	۳۳
جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در روایات	۴۰

فصل اول:

- ۴۴ امر به معروف و نهی از منکر در علم کلام
- ۴۵ روش بحث در علم کلام و رابطه آن با علم فقه
- ۴۶ ایمان و رابطه آن با امر به معروف و نهی از منکر
- ۵۵ قاعده لطف و رابطه آن با امر به معروف و نهی از منکر
- ۶۲ ادله لزوم بعثت انبیاء و رابطه آن با امر به معروف و نهی از منکر
- ۶۴ چگونگی حکم امر به معروف و نهی از منکر
- ۷۰ شرایط امر به معروف و نهی از منکر
- ۸۵ مراتب امر به معروف و نهی از منکر
- ۹۳ مصادیق امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۰۳ صفات امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۱۲ اعتقاد به جبر و امر به معروف و نهی از منکر

فصل دوم:

- ۱۱۶ آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه
- ۱۱۷ آثار اعمال از نظر کلام و فلسفه
- ۱۲۰ آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن
- ۱۲۷ آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه نهج البلاغه
- ۱۳۳ زیانهای ترک امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه روایات
- ۱۳۹ نقش امر به معروف و نهی از منکر در مسائل تربیتی
- ۱۴۳ خاتمه

پیشگفتار

انسان موجودی است الهی و اجتماعی، که مانند سایر موجودات براساس هدایت تکوینی که خداوند در نهاد او قرار داده است، به سوی کمال خویش در حال حرکت است و علاوه بر هدایت تکوینی از یک هدایت دیگری به نام هدایت تشریحی برخوردار است که با داشتن آن می تواند به سعادت و کمال خود نائل شود و به هدف خلقت خویش برسد.

هر مکتبی که بخواهد بشر را به سعادت برساند باید هم به جنبه فردی و عالم درونی او توجه داشته باشد و هم جنبه اجتماعی و روابط او با دیگران را در نظر بگیرد. از این رو خداوند تبارک و تعالی برنامه کامل و جامعی را برای زندگی انسان ارایه داده است که با عمل به آن به سعادت و رستگاری واقعی برسد.

فردی که در یک جامعه فاسد و لجام گسیخته زندگی می کند، بی شک گرفتار آلودگیهای آن جامعه خواهد بود. چرا که سعادت فرد از سلامت جامعه جدا نیست. و علی رغم باور غلط استعمارگران غربی و غربزدگان، دین، یک امر شخصی و فردی نیست، بلکه همه جوانب زندگی انسان را دربر می گیرد و عهده دار سعادت بشر می باشد. به خصوص شریعت مقدس اسلام که اهتمام دارد انسان را طوری تربیت کند که مصالح و منافع فردی

خود را در مسیر مصالح اجتماعی قرار دهد و روح عبادت را در تمام تصرفات زندگی انسان به کار گیرد.

یکی از جلوه‌های درخشنده معارف اجتماعی اسلام، دستور «امر به معروف» و «نهی از منکر» است. اسلام به ما می‌آموزد که در جامعه، سرنوشت هر مسلمانی با مسلمانان دیگر ارتباط دارد و مردم نباید در برابر زشتی‌ها و زشتکاری‌ها بی‌اعتنا بمانند، زیرا یک خلاف اجتماعی که از کسی سرزند آثار سوء آن تنها به خود او محدود نمی‌شود بلکه همانند آبی که از سوراخی وارد کشتی شود همه جا را فرا می‌گیرد و همه را غرق می‌کند. اسلام دین خردگرا و واقعگرا است. تکیه بر عقل و تأیید وجهه عقلانی از ویژگیهای تربیت اسلامی است و هر مسلمانی باید اصول و مبانی اعتقادات خود را از طریق تعقل بپذیرد. انسان با استفاده از نیروی تعقل خود، امور را می‌شناسد، ارزشها و ضد ارزشها را تشخیص می‌دهد، مناسبات خود را با دیگران بهبود می‌بخشد و راه را برای تکامل و رشد خود آماده می‌سازد.

از این رو در این مجموعه سعی شده است که اصل عبادی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از جنبه عقلانی و استدلالی مورد بحث و بررسی قرار گیرد و از دیدگاه متکلمان اسلامی تبیین و روشن گردد.

اما از آن جهت که امر به معروف و نهی از منکر یک اصل عملی است به ناچار بعضی از نظرات فقها نیز بیان گردید.

در پایان از تمام کسانی که در تدوین این مجموعه بنده را یاری نمودند، به خصوص از زحمات و راهنمایی‌های استاد راهنما جناب آقای احمد عابدی و از تذکرات سودمند جناب آقای محمد ذبیحی استاد مشاور صمیمانه تشکر می‌نمایم و برای همه این عزیزان از خداوند منان طلب توفیق می‌کنم.

کلیات

اهمیت و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر

«امر به معروف و نهی از منکر» شرعاً و عقلاً از مهمترین، والاترین و شریف‌ترین واجبات اسلامی است.

«از برترین عبادات، و کاملترین طاعات، و دری از درهای جهاد، و دعوت به سوی حق، و راهی برای هدایت، و مقاومت در برابر گمراهی و باطل است.»^(۱)

امر به معروف و نهی از منکر، در اسلام یک امر قرار دادی و وضعی نیست، بلکه یک امر فطری و عقلانی است که ترک آن موجب نابودی جوامع بوده است.

در جوامع شیعی، اصول و فروع دین، از جمله اولین مسائلی است که در خانواده و مدرسه به کودکان آموزش داده می‌شود و در شمار فروع دین، فرع هفتم و هشتم را «امر به معروف و نهی از منکر» ذکر می‌کنند.

یعنی امر به معروف و نهی از منکر نیز در کنار نماز، روزه، حج واجب است و وجوب آن برای همه مردم روشن است.

هر چند که مقوله امر به معروف و نهی از منکر، در میان فروع دین، در مرتبه مشخصی قرار گرفته اما حضور این دو در کنار فرایض دیگر، تنها به قصد جمع و ذکر آنها است نه رتبه خاص آنها.

آیات و روایات فراوان و متنوعی درباره امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد که جای هیچگونه شبهه و ابهامی باقی نمی‌گذارد.

در عظمت و اهمیت این فریضه، همین بس که خدای تبارک و تعالی خود را، امر کننده به معروف و نهی کننده از فحشاء و منکر معرفی نموده است. و در توصیف پیامبر خود و عظمت و منزلت او از اصل امر به معروف و نهی از منکر یاد می‌کند. آنجا که

(۱) «اصل الشیعة و اصولها»، کاشف الغطاء، ص ۹، منشورات مؤسسه الاعلمی.

می فرماید:

« انّ الله يأمر بالعدل والاحسان وابتاء ذی القربى وینهى عن الفحشاء والمنکر و

البغی یعظکم لعلکم تذكرون »^(۱)

« همانا خداوند به عدل واحسان وبخشش به خویشان، فرمان می دهد و از کارهای زشت و

ناپسند و ستم باز می دارد. به شما اندرز می دهد، باشد که پند گیرید ».

و می فرماید:

« یامرهم بالمعروف وینهاهم عن المنکر »^(۲)

« او (پیامبر) آنان را به کارهای پسندیده فرمان می دهد و از کارهای ناپسند باز می دارد ».

از حضرت علی علیه السلام نقل شده که فرموده:

« و ما أعمال البرّ کلّها والجهاد فی سبیل الله عند الامر بالمعروف والنهی عن

المنکر الا کنفثة فی بحرٍ لُجّی »^(۳)

« تمام کارهای نیک و جهاد در راه خدا، در برابر امر به معروف و نهی از منکر همچون آب دهان در

برابر دریای پهناوری است ».

در این روایت، امر به معروف و نهی از منکر حتی از جهاد در راه خدا بالاتر و بهتر ذکر

شده است. در حالیکه آیات و روایات فراوانی درباره عظمت و ارزش جهاد وارد شده

است.

از امام باقر علیه السلام نقل شده که فرمود:

« انّ الامر بالمعروف والنهی عن المنکر فریضة عظیمة بها تقام الفرائض، هنالک

یتم غضب الله عزوجلّ، فیعمهم بعقابه فیهلک الابرار فی دار الاشرار، والصغار

فی دار الکبار، انّ الامر بالمعروف والنهی عن المنکر سبیل الانبیاء، ومنهاج

(۱) نحل / ۹۰.

(۲) اعراف / ۱۵۷.

(۳) «نهج البلاغة»، صبحی صالح، حکمت ۳۷۴، همین روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در محجة البیضاء، ج ۴، ص ۹۹، نقل شده است.

الصلحاء، فريضة عظيمة بها تقام الفرائض، و تأمن المذاهب، و تحل المكاسب، و

ترد المظالم، و تعمر الارض، و ينتصف من الاعداء، و يستقيم الامر» (۱)

« همانا امر به معروف و نهی از منکر، فريضة بزرگی است که در پرتو آن سایر واجبات انجام می شود، در غیر این صورت، خشم الهی شامل مردم شده و همگان گرفتار عذاب خدا خواهند شد. پس نیکان در خانه بدان، و خردسالان در خانه بزرگسالان، به هلاکت می رسند. همانا امر به معروف و نهی از منکر، راه پیامبران و شیوة صالحان است. فريضة بزرگی است که در پرتو آن، سایر واجبات، بر پا می گردد، و راهها امن می شود و تجارت مردم حلال گشته، و هرگونه ظلم و جور بر چیده شده، و زمین آباد می گردد، و از دشمنان انتقام گرفته می شود و همه کارها روبراه می گردد.»

آنچه از روایت استفاده می شود این است که: « امر به معروف و نهی از منکر » از اهم فرائض است، ضامن اجرای تمام واجبات و ترک همه محرمات است، ترک آنها باعث غضب الهی و عقاب خداوند است که کوچک و بزرگ، بی گناه و گناهکار را در بر می گیرد، راه و روش انبیاء و صلحا است، زمینه فراگیری عدالت اجتماعی را فراهم می سازد، به وسیله آن امنیت راهها و مرزها تامین می شود، باعث رشد و امنیت جامعه، حلیت معاملات و عمران و آبادی زمین می گردد. با آن، ظلم و ستم جلوگیری می شود و از دشمنان انتقام گرفته می شود و...

سیستم امر به معروف و نهی از منکر، یک نوع بسیج فکری و عملی، در جهت هر چه کاملتر پیاده کردن مسئولیتها و عملکردهای شایسته و پاکسازی جامعه از قانون شکنیها و انحرافات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است، در حقیقت زمینه ساز جهاد فی سبیل الله و تضمین کننده پیروزی آن و عامل اساسی تحقق اهداف مقدس جهاد، پس از پیروزی است. با همه ارزشها و فضیلتها که در باب امر به معروف و نهی از منکر بیان شده،

(۱) «وسائل الشیعه»، حرّ عاملی، ج ۱۱، ص ۳۹۵، مکتبة الاسلامیه.

متأسفانه در میان علوم اسلامی به خصوص علم «کلام» جایگاه و مکانت امر به معروف و نهی از منکر بسیار ضعیف بوده و هست.

بسیاری از متکلمان از آن، با اشاره رد شده و یا اصلاً ذکر نکرده‌اند. تنها عده کمی از آنان، به طور اجمال و اختصار، سخن از امر به معروف و نهی از منکر به میان آورده‌اند، البته متکلمان معتزلی چون ابن فریضه را جزء اصول دین خود می‌شمارند بیشتر به بحث درباره آن پرداختند.

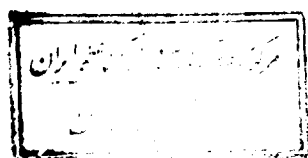
سابقه تاریخی امر به معروف و نهی از منکر

با نگاهی به تاریخ گذشته در می‌یابیم که امر به معروف و نهی از منکر، از پیشینه‌ای به قدمت انسان برخوردار است. اولین انسان روی زمین، فرزندان خود را به نیکی و احسان دعوت می‌کرد و پس از وی نیز، پیام آوران وحی چون نوح، ابراهیم، یحیی، زکریا، موسی، عیسی (علیهم‌السلام) و پیروان آنان، در انجام این وظیفه مهم تلاش کردند. همه حرکت‌های اصلاحی و انقلابی‌های سازنده در جوامع بشری در پرتو امر به معروف و نهی از منکر آنان تحقق یافته است.

بالاخره تلاش‌های خستگی ناپذیر آخرین پیام آور وحی، حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در اصلاح و هدایت جامعه به نتیجه رسید و جامعه‌ای نیرومند در مدینه شکل گرفت که نمونه کامل حاکمیت ارزش‌های الهی به شمار می‌آمد.

اسلام، دین حقیقت‌گرا و واقع‌گرا است. و به جنبه عقلانی نظام فکری بیشتر از مکاتب دیگر اهمیت می‌دهد. چرا که در میان مذاهب و مسلک‌های اجتماعی به کمتر مکتبی بر می‌خوریم که با صراحت از پیروان خود بخواهد که مبانی مکتب را از طریق بررسی عقلانی بپذیرند.

اینکه بررسی و تدوین امر به معروف و نهی از منکر از چه علمی آغاز شده؟ هنوز

معلوم نیست. اما شاید راه یابی امر به معروف و نهی از منکر در علم کلام از متکلمان معتزلی شروع شده باشد.

سید حسن اسلامی مدعی شده که نخستین دانشی که به این فریضه پرداخت، کلام بود.
وی می‌گوید:

«یکی از حساس‌ترین مباحث کلامی در سده اول هجری تعریف و تعیین محدوده ایمان بود. ایمان چیست؟ گروهی از متکلمان ایمان را تنها اعتقاد قلبی می‌دانستند و عمل بر مقتضای آن را جزء ایمان به شمار نمی‌آوردند... این متکلمان به «مرجئه» معروف شدند و دیدگاه کلامی شان مورد حمایت امویان واقع گشت.

در برابر این تفسیر منفعلانه، گروه دیگری پدیدار شدند که ایمان را جز عمل نمی‌دانستند و می‌گفتند ایمان چیزی است که کردار آن را تأیید کند. این کسان به «خوارج» معروف گشتند. (این سخن درست نیست زیرا ابتدا خوارج پدید آمدند که بسیار افراطی بودند، سپس مرجئه پدید آمدند که به تفریط گراییدند و گفتند اصلاً عمل در ایمان شرط نیست)

در مقابل این گروه، «معتزله» ظاهر شدند که کوشیدند از این افراط و تفریط‌ها بپرهیزند و این فریضه را یکی از اصول پنجگانه اعتقادی خود اعلام داشتند، یعنی توحید، عدل، وعده و وعید، منزلت بین منزلتین و امر به معروف و نهی از منکر و درباره آن به بحث پرداختند. از میان اصول نظری فوق تنها اصل عملی، همان امر به معروف و نهی از منکر است و علت حضور آن در میان دیگر اصول نظری، حساسیت فوق العاده مسلمانان به آن، و مناقشات قبلی بود»^(۱).

«خوارج» امر به معروف و نهی از منکر را مشروط به هیچ شرطی نمی‌دانستند و معتقد بودند عند اللزوم، برای امر به معروف و نهی از منکر باید قیام به سیف کرد^(۲).
اهل حدیث و از جمله «احمد بن حنبل» امر به معروف و نهی از منکر را صرفاً قلبی و

(۱) «امر به معروف و نهی از منکر»، سید حسن اسلامی، ص ۱۰۹، نشر خرم.

(۲) «مجموعه آثار»، شهید مطهری، ج ۳، ص ۷۷، انتشارات صدرا.

زبانی می دانستند و قیام خونین برای مبارزه با منکرات را جایز نمی شمردند^(۱).
«معتزله» امر به معروف و نهی از منکر را به قلب و زبان، محدود نکرده و قیام به سیف را در مقابل حاکم ستمگر جایز می دانند^(۲).

متکلمان معتزلی، درباره این فریضه و شرایط و مراتب و نوع وجوب آن بحث نموده‌اند، از جمله «قاضی عبد الجبار» (متوفی ۴۱۵ ه.ق) در المغنی و شرح اصول خمس و «ابن حزم ظاهری اندلسی» (متوفی ۴۵۴ ه.ق) در الفصل فی الملل والاهواء و النحل درباره آن بحث کرده‌اند.

اشاعره در اصول و فروع دین، نامی از امر به معروف و نهی از منکر نبرده‌اند. اما در اصل وجوب آن اختلافی با دیگران ندارند.

متکلمان شیعه نیز از پذیرفتن وجوب امر به معروف و نهی از منکر، در کیفیت وجوب و شرایط آن بحث کرده‌اند.

شیوه بحث متکلمان شیعه و بحثهایی که طرح کرده‌اند، مشابهتهای قابل توجهی با شیوه بحث فقیهان دارد. از جمله بزرگانی که به این بحث، در کتابهای کلامی خود پرداخته‌اند، می‌توان «شیخ طوسی» در «تمهید الاصول»، «سید مرتضی» در «مفتاح الباب»، «خواجه نصیر الدین طوسی» در «تجريد الاعتقاد»، «علامه حلی» در «کشف المراد» و «باب حادی عشر» و «علامه عبد الرزاق لاهیجی» در «سرمایه ایمان» را نام برد.

گرچه این بحث، زمانی از جدی‌ترین مباحث کلام به شمار می‌رفت ولی به دلیل ماهیت عملی که داشت، نتوانست همچنان در محدوده کلام بماند و به تدریج، ضعیف و ضعیف‌تر شد و سپس ناپدید گشت.

امر به معروف و نهی از منکر در کتابهای اخلاق و عرفان عملی نیز مورد توجه واقع

شده است. مانند:

(۱) «مجموعه آثار»، شهید مطهری، ج ۳، ص ۷۷، انتشارات صدرا.

(۲) «همان».